

Szacowanie ryzyka powtórnej przestępczości w kontekście Evidence-Based Practice

ŁUKASZ SZWEJKA

ORCID: 0000-0001-5168-3372

Instytut Pedagogiki
Uniwersytetu Jagiellońskiego

MAŁGORZATA PIASECKA

ORCID: 0000-0001-9532-489X

Instytut Pedagogiki
Uniwersytetu Jagiellońskiego

Wprowadzenie

Szacowanie ryzyka powtórnej przestępczości jest ważnym wyzwaniem dla społeczeństwa. Pozwala bowiem określić cechy jednostki oraz jej relacje interpersonalne, które szczególnie predysponują do popełnienia przestępstwa w przyszłości. W związku z tym szacowanie ryzyka powtórnej przestępczości daje podstawy modyfikacji programów resocjalizacyjnych w kierunku dostosowania ich do potrzeb jednostki w celu zabezpieczenia jej przed ponownym popełnieniem przestępstwa. Cel ten istotny jest zarówno dla jednostki poddanej procesowi resocjalizacji, gdyż pozwala jej wejść w społecznie akceptowane role po opuszczeniu zakładu karnego, jak i dla społeczeństwa, które nie ponosi dodatkowych kosztów związanych z powtórna przestępczością. Oczywiście mowa tu o obciążeniach finansowych, które obejmują utrzymanie recydywistów w zakładach

karnych. Ponadto dodatkowe koszty generują działania prewencyjne, których zadaniem jest ochrona społeczeństwa przed wiktylizacją. W tym kontekście warto wspomnieć, że wysoki odsetek recydywy, którego konsekwencją jest większe nasycenie przestępczości w danej populacji, skutkuje wzrostem strachu przed zostaniem ofiarą zachowań przestępczych¹.

W Polsce skala zjawiska powtórnej przestępczości jest stosunkowo duża. Wskazuje się, że w latach 2009–2015 odsetek recydywistów (definiowanych art. 64 § 1 i 2 k.k.) sukcesywnie wzrasta w stosunku do ogólnej liczby prawomocnie skazanych osób dorosłych — w 2009 roku było to 3,5%, natomiast w 2015 już 5,6%. Z ogólnej liczby 373 542 prawomocnie skazanych w 2011 roku osób dorosłych aż 95 248 popełniło ponownie przestępstwo w ciągu kolejnych pięciu lat, co stanowi 25,5% ogółu skazanych. Przy tym w blisko 50% przypadków popełnienie ponownego przestępstwa ma miejsce w pierwszym roku po uprawomocnieniu się poprzedniego wyroku. Największy odsetek osób, które popełniły ponownie przestępstwo w okresie pomiędzy 2011 a 2015 rokiem, pierwotnie były skazane na karę bezwzględnego pozbawienia wolności — 33,7% oraz karę bezwzględnego ograniczenia wolności — 32,7%. Pod koniec 2017 roku w Polsce w jednostkach penitencjarnych osadzonych były 72 204 osoby, w tym 36 833 odbywające karę pozbawienia wolności po raz kolejny, co oznacza, że w populacji więziennej ponad 51% osadzonych stanowili recydywiści².

W kontekście zaprezentowanych danych palącą potrzebą staje się opracowanie metody szacowania ryzyka powrotnej przestępczości i co się z tym wiąże — wprowadzenia bardziej skutecznych programów resocjalizacyjnych. Odpowiedzią na owe potrzeby mogą być oddziaływania resocjalizacyjne opracowywane w ramach nurtu Evidence-Based Practice, który w kontekście niniejszych rozważań określany jest mianem Evidence-Based Corrections³.

¹ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2007.

² *Powrotność do przestępstwa w latach 2009–2015*, Warszawa 2017, <https://isws.ms.gov.pl/publicacje> (dostęp: 11.10.2020).

³ D.L. MacKenzie, *What Works in Corrections. Reducing the Criminal Activities of Offenders and Delinquents*, New York 2006.

1. Początki ruchu What Works

Niewielką skuteczność oddziaływań resocjalizacyjnych wykazano już w latach trzydziestych XX wieku dzięki wykorzystaniu nowo opracowanych wielowymiarowych metod statystycznych. Wnioski takie formułowano zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych, gdzie mocno zakorzeniony pragmatyzm motywował do zaawansowanych badań empirycznych. W tym okresie przeważała jednak wiara w wiedzę ekspertów, natomiast samą kwestię recydywy traktowano jako problem techniczny, który dzięki rozwojowi wiedzy naukowej zostanie rozwiązany. Takie stanowisko przeważało do końca lat sześćdziesiątych XX wieku, czyli w okresie, w którym w polityce Stanów Zjednoczonych funkcjonował model państwa zapoczątkowany programem New Deal (1933–1939). W tym czasie podjęto liczne decyzje, mające na celu niedopuszczenie w przyszłości do recesji gospodarczej, która dotknęła Amerykanów w latach 1928–1933. W efekcie wprowadzono wiele mechanizmów ingerujących w wolny rynek, na które składały się reformy ekonomiczno-społeczne obejmujące dotacje państwowe, opiekę społeczną, wprowadzono także prawa pracownika oraz mnóstwo innych rozwiązań zawierających się w ramach welfaryzmu. Podobne stanowisko panowało w stosunku do osób skazanych, traktowanych jako „warunkowych obywateli” (*conditional citizens*), którzy dzięki uczestnictwu w oddziaływaniach korekcyjnych oraz otrzymaniu wsparcia socjalnego zaczną w sposób konformistyczny partycypować w społeczeństwie.

Natomiast pod koniec lat sześćdziesiątych pojawiła się odmienna retoryka w zakresie polityki kryminalnej. W tym okresie nastąpił gwałtowny wzrost przestępczości, połączony z krytyką mediów, które zaczęły zwracać uwagę opinii publicznej na nieskuteczność resocjalizacji w zakładach karnych mimo wysokich nakładów finansowych⁴. Koncentracja mediów na problematyce przestępczości i małej skuteczności resocjalizacji przyniosła uruchomienie procesu, który w literaturze przedmiotu określany jest mianem „paniki moralnej” (*moral panic*)⁵, w konsekwencji

⁴ D. Garland, *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*, Chicago 2001.

⁵ S. Cohen, *Folk Devils and Moral Panic. The Creation of the Mods and Rockers*, London-New York 2002.

czego opinia publiczna zaczęła wysuwać roszczenia w kierunku polityków o reformy polityki karnej. Istotnym elementem podkopującym resocjalizację penitencjarną był raport amerykańskich kwaków zatytułowany *Struggle for Justice* z 1971 roku, w którym skrytykowali kary względnie nieoznaczone oraz programy korekcyjne, widząc w nich zakamuflowane mechanizmy utrwalania władzy. W tym czasie powstał również raport Roberta Martinsona (1974 rok), w którym autor zestawiał skuteczność 231 programów korekcyjnych, konkludując jednoznacznie, że nic nie działa w resocjalizacji (*nothing works*)⁶.

Splot wymienionych czynników spowodował głębokie przeobrażenia w zakresie polityki kryminalnej. W znacznym stopniu zredukowano liczbę i dostępność programów resocjalizacyjnych, powrócono także do koncepcji kary retrybucyjnej, będącej sprawiedliwą odpłatą za popełnione przestępstwo⁷. W tym kontekście szczególnie istotne stało się odparcie krytyki przez wskazanie dowodów empirycznych świadczących o skuteczności resocjalizacji. Był to początek ruchu What Works, który poniekąd miał stanowić odpowiedź na konkluzję Martinsona, że w resocjalizacji nic nie działa.

2. Nurt Evidence-Based Practice w zakresie ograniczania recydywy

Sposób, w jaki przedstawiciele ruchu What Works podchodzą do kwestii oparcia programów korekcyjnych na dowodach empirycznych, znajduje odzwierciedlenie w modelu Evidence-Based Practice, określanego w literaturze również jako Evidence-Based Policy. Model ten został zaadaptowany z nauk medycznych (Evidence-Based Medicine)⁸, w których decyzje kliniczne opiera się na dowodach pochodzących z rygorystycznie zaprojektowanych i przeprowadzonych badań. W związku z tym Evidence-Based Practice można definiować jako „praktykę wykorzystującą

⁶ R. Martinson, *What works? Questions and answers about prison reform*, „The Public Interest” 1974, nr 35, s. 22–54.

⁷ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 170–188.

⁸ M. Sztuka, *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Kraków 2013.

najlepsze, dostępne dowody naukowe w połączeniu z praktyczną wiedzą specjalistyczną i ekspercką w celu podejmowania uzasadnionych, świadomych decyzji w odniesieniu do różnych grup zawodowych”⁹. Oznacza to, że szczególnego znaczenia nabiera sposób syntezy wyników pochodzących z wielu niezależnych badań.

W tym kontekście można wyodrębnić trzy kategorie badań empirycznych. Badania pierwszego rzędu dotyczą pojedynczych studiów empirycznych, w których wyniku formułowany jest wniosek dotyczący skuteczności danej formy oddziaływania. W kontekście oddziaływań resocjalizacyjnych mowa będzie o skuteczności poszczególnego programu lub metody resocjalizacji. Badania drugorzędowe obejmują ponowną analizę otrzymanego materiału empirycznego, przy wykorzystaniu tych samych lub bardziej zaawansowanych metod statystycznych. Natomiast z perspektywy stawianych celów nurtu What Works szczególnie istotne są badania trzeciego rzędu, na które składają się metaanalizy statystyczne¹⁰, będące ilościową metodą syntetyzowania wyników pochodzących z wielu niezależnych badań. Przyjąć można, że metaanaliza jest ostatecznym etapem prac, który poprzedza przegląd systematyczny (*systematic review*) literatury przedmiotu. W związku z tym w pierwszej kolejności zostanie przedstawiona specyfika prowadzenia przeglądu systematycznego, a następnie zostaną przybliżone szczegółowe informacje na temat założeń oraz specyfiki badań metaanalizy.

2.1. Metoda przeglądu systematycznego (*systematic review*)

Model prowadzenia przeglądu systematycznego został rozwinięty przez The Cochrane Collaboration¹¹. Organizacja ta, począwszy od 1994 roku, prowadzi przeglądy systematyczne w obszarze opieki zdrowotnej, przy czym jej misją jest dostarczenie najwyższej jakości dowodów empirycznych w celu ulepszenia świadczonych usług zdrowotnych. Organizacja ta przeprowadziła ponad 7500 przeglądów systematycznych, których

⁹ J. Matera, J. Czapska, *Zarys metody przeglądu systematycznego w naukach społecznych*, Warszawa 2014, s. 73.

¹⁰ M. Sztuka, *op. cit.*

¹¹ D. Weisburg, D.P. Farrington, C. Gill, *Introduction: What works in crime prevention?*, [w:] *What Works in Crime Prevention and Rehabilitation*, red. D. Weisburg, D.P. Farrington, C. Gill, New York 2016, s. 1–13.

jednym z zadań jest przełożenie wyników badań przeglądowych na operatywny język praktyki¹².

Powodzenie misji The Cochrane Collaboration zaowocowało powstaniem siostrzanej organizacji, która zajmuje się gromadzeniem danych i przekładaniem dowodów na język praktyki w obszarze nauk społecznych. Był to początek The Cambell Collaboration — organizacji od 2000 roku prowadzącej międzynarodową działalność zmierzającą do rozwiązania problemów społecznych, w tym rozwiązania problemu przestępczości, przy wykorzystaniu wiedzy naukowej. Dziś baza The Cambell Collaboration w dziale poświęconym przestępczości i prawu (Crime & Justice) zawiera 48 przeglądów systematycznych obejmujących w przeważającej mierze pomiar skuteczności programów profilaktycznych, prewencyjnych i resocjalizacyjnych¹³.

Przez przegląd systematyczny rozumie się „przegląd podporządkowany jasno sprecyzowanemu pytaniu, z zastosowaniem jawnych metod identyfikacji, selekcji i krytycznej oceny istotnych badań oraz zbioru i analizy danych z badań zakwalifikowanych do tego przeglądu”¹⁴. Innymi słowy celem przeglądu systematycznego jest pozyskanie maksymalnie dużej ilości wyników z niezależnych badań (raportów podstawowych), które odpowiadają określonemu pytaniu przeglądowemu. W związku z tym na etapie projektowania schematu prowadzenia przeglądu systematycznego należy określić strategię wyszukiwania raportów podstawowych, tak aby dotrzeć do maksymalnie dużej liczby badań. Obecnie dzięki cyfrowym bazom danych cel ten może być w pełni osiągnięty.

W naukach medycznych badacze najczęściej korzystają z elektronicznej biblioteki PubMed, która zawiera najbardziej aktualne wyniki badań. Z kolei w wypadku nauk społecznych bazy danych są bardziej rozproszone, aczkolwiek można zidentyfikować wiele rozbudowanych bibliotek elektronicznych, które tworzą platformę prezentacji najwyższej jakości badań. W tym kontekście warto wymienić biblioteki, które mają rozbudowany dział poświęcony kontroli przestępczości oraz resocjalizacji, w tym: JSTOR — The Art. & Sciences, SAGE Premier, Science Direct, Springer Link, Taylor & Francis, Wiley Online Library, a także Google

¹² Zob. <https://www.cochrane.org>.

¹³ Zob. <https://campbellcollaboration.org>.

¹⁴ J. Matera, J. Czapska, *op. cit.*, s. 16.

Scholar. Uwzględnienie możliwie wszystkich źródeł informacji daje podstawę udzielenia pełnej odpowiedzi na postawione pytanie przeglądowe. Ponadto uwzględniając szeroki wachlarz baz danych, zwiększa się szansę na wyselekcjonowanie badań stosunkowo homogenicznych. Oznacza to, że włączone do przeglądu systematycznego badania odznaczające się zbliżonymi właściwościami, na przykład prowadzone z wykorzystaniem zbliżonego schematu badań (badania eksperymentalne, korelacyjne itp.), uwzględniają próby badawcze o zbliżonych parametrach (w tym: wiek, płeć, status socjometryczny itp.) i co ważne, w wypadku poszukiwania odpowiedzi na pytanie o skuteczność danej interwencji (na przykład programu resocjalizacyjnego) dzięki spełnieniu założenia o homogeniczności między badaniami możemy wyselekcjonować raporty podstawowe, które porównują skuteczność tych samych programów.

W związku z tym przyjmuje się, że przegląd systematyczny operuje na danych zastanych (*desk research*), a co się z tym wiąże — metoda ta ma kilka istotnych zalet. Po pierwsze, umożliwia umieszczenie każdego badania w szerszym kontekście badań poświęconych zbliżonemu zagadnieniu, co pozwala: określić, w jakim zakresie poszczególne badania odnoszą się do siebie; zidentyfikować nowe sposoby interpretacji analizowanych zjawisk; identyfikować sprzeczności występujące między wynikami pochodzącymi z różnych badań¹⁵. Po drugie, dzięki przeglądowi systematycznemu można też zidentyfikować przebadane obszary w celu uniknięcia dublujących się wyników, jak też zidentyfikować obszary nieprzebadane, wymagające eksploracji badawczej (*Evidence and Gap Maps* — EGMs)¹⁶.

Przegląd systematyczny jako metoda badawcza ma jednak także pewne ograniczenia, przede wszystkim czasochłonność gromadzenia raportów podstawowych. Ponadto w razie wysokiego stopnia heterogeniczności między badaniami powstaje problem udzielenia odpowiedzi na postawione pytanie przeglądowe. Pewną słabością przeglądu systematycznego jest również nadreprezentacja raportów podstawowych pochodzących z krajów anglosaskich, gdyż większość renomowanych baz danych służących do ekstrakcji danych prowadzona jest w języku angielskim, co powodu-

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Zob. <https://www.cochrane.org>.

je nieuwzględnienie wyników badań prowadzonych w innych rejonach. Innego rodzaju stroniczość raportów podstawowych polega na tym, że przeważnie publikowane są wyniki istotne statystycznie, co oznacza, że istnieje tak zwana szara literatura, do której badacze mają ograniczony dostęp¹⁷.

Najczęściej przegląd systematyczny to dopiero pierwszy krok do dalszych analiz. W zależności od specyfiki danych, które otrzymujemy w efekcie przeglądu, dla danych ilościowych możliwe jest przeprowadzenie metaanalizy, natomiast dla pozostałego rodzaju danych przewidziane są metody jakościowe, na przykład metanarracja. W niniejszym tekście zostanie przedstawiona jedynie specyfika prowadzenia metaanalizy oraz poszczególne wnioski z badań metaanalitycznych.

2.2. Zastosowanie metaanalizy w badaniach nad skutecznością oddziaływań resocjalizacyjnych

Przyjmuje się, że metaanaliza jest ilościową syntezą wyników pochodzących z wielu niezależnych badań, dzięki czemu można bardziej precyzyjnie ocenić wpływ działania analizowanego czynnika, jak również rozszerzyć wnioski z pojedynczych badań na większą populację¹⁸. Aby jednak możliwe było przeprowadzenie wspólnej analizy na danych pochodzących z różnych źródeł, dane te muszą charakteryzować się pewnymi cechami. Najbardziej istotna kwestia dotyczy homogeniczności poszczególnych badań. W kwestii badania skuteczności poszczególnych programów profilaktycznych lub resocjalizacyjnych zasada ta jest spełniona najpełniej, gdy do metaanalizy włączane są raporty mierzące skuteczność autorskiego programu, na przykład skuteczność Treningu Zastępowania Agresji (Aggression Replacement Training), a uzyskany wynik porównywany jest do grupy kontrolnej. Wówczas mamy pewność, że w każdym z włączonych raportów mierzony był wpływ działania tego samego programu. Sytuacja jest mniej klarowna, gdy porównujemy skuteczność wielu programów, co do których kryterium włączenia jest stosowany nurt terapeutyczny. Mianowicie, możemy włączyć do metaanalizy wiele badań,

¹⁷ J. Matera, J. Czapska, *op. cit.*

¹⁸ A.B. Haidich, *Meta-analysis in medical research*, „Hippokratia” 2010, nr 14, s. 29–37.

które porównują skuteczność programów opartych na podejściu kognitywno-behawioralnym (*cognitive-behavioral therapy* — CBT) w stosunku do grupy kontrolnej. W takim przypadku mogą pojawić się różnice w sposobie realizacji poszczególnych programów, takie jak nacisk na pewne komponenty programu czy częstotliwość sesji. W takim wypadku mamy do czynienia z większą heterogenicznością. Innym źródłem heterogeniczności mogą być różnice w badanych próbach. Stosowanie danej metody resocjalizacyjnej może przynosić odmienne rezultaty w zależności od wieku, płci, wykształcenia, uzależnienia itp. Gdy zakładamy, że w raportach podstawowych występuje heterogeniczność, a przeważnie w naukach społecznych tak się dzieje, stosujemy model z efektem zmiennych (*random effect model*) lub tworzymy mniejsze grupy raportów, które odznaczają się większą homogenicznością.

Inną trudnością jest stosowanie w poszczególnych raportach podstawowych odmiennych skal mierzących daną cechę. W takiej sytuacji możliwe jest podzielenie różnicy średnich przez wewnątrzgrupowe odchylenie standardowe, dzięki czemu uzyskuje się wystandaryzowany wynik nazywany *d* Cohena¹⁹. Warto dodać, że współczesne oprogramowanie do prowadzenia metaanaliz automatycznie przekształca wyniki z poszczególnych badań na wspólne miary wielkości efektu.

Jeżeli jednak wskazane trudności zostaną przezwyciężone, wyniki metaanalizy mogą dostarczyć wiarygodnych dowodów na temat skuteczności poszczególnych metod resocjalizacji. W tym kontekście przeprowadzono liczne badania metaanalityczne, których rezultaty wskazują na potrzebę włączenia do procesu resocjalizacji określonych elementów²⁰. W związku z tym zostaną przedstawione dowody empiryczne pochodzące z metaanaliz, które za kryterium sukcesu uznawały brak recydywy, natomiast w przypadku więźniów uzależnionych od substancji psychoaktywnych dodatkowym kryterium była recydywa w związku z uzależnieniem. Pozytywny efekt wykazano w wypadku wprowadzenia programów podnoszących poziom wykształcenia wśród więźniów.

¹⁹ M. Borenstein *et al.*, *Introduction to Meta-Analysis*, New York 2009.

²⁰ D.B. Wilson, *Correctional programs*, [w:] *What Works...*, s. 193–217.

Metaanalizy prowadzone przez Chappella²¹ oraz Wilsona wraz ze współpracownikami²² wykazały, że więźniowie, którzy brali udział w programach oświatowych w trakcie odbywania kary, z mniejszą częstotliwością popełniali ponowne przestępstwo w porównaniu z grupą kontrolną więźniów nieuczestniczących w programach edukacyjnych. Przy czym większy efekt zanotowano odnośnie do programów policealnych, kończących się uzyskaniem certyfikatu, w porównaniu ze szkołami będącymi odpowiednikiem polskich liceów. Ponadto w metaanalizie Wilsona i współpracowników²³ zaobserwowano pozytywny efekt uczestnictwa w nauce zawodu. W porównaniu z grupą kontrolną, w wypadku której wskaźnik recydywy wynosił 50%, wśród osób uczestniczących w programach nauki zawodu jedynie 39% ponownie popełniało przestępstwo.

Kolejnym obszarem prowadzenia badań metaanalitycznych są programy terapeutyczne adresowane do więźniów uzależnionych od alkoholu oraz narkotyków. Metaanalizy te prowadzone są głównie na gruncie amerykańskim, ponieważ wykazano, że blisko 70% więźniów w Stanach Zjednoczonych wskazuje na regularne zażywanie narkotyków²⁴. Ponadto zgodnie z literaturą przedmiotu przyjmuje się, że istnieje mocny związek między uzależnieniem od substancji psychoaktywnych a aktywnością przestępczą²⁵. Uzależnienie przyczynia się do popełniania przestępstw przeciwko mieniu, co wynika z potrzeby zdobycia środków na zakup narkotyków. Wykazuje się również związek między przestępczością seksualną a uzależnieniem oraz, co zrozumiałe, że uzależnienie od narkotyków często sprzyja popełnieniu przestępstw narkotykowych związanych z posiadaniem i/lub dystrybucją nielegalnych substancji. W związku z tym ograniczenie zażywania narkotyków można potraktować jako prognostyk mniejszego prawdopodobieństwa recydywy.

²¹ C.A. Chappell, *Post-secondary correctional education and recidivism: A meta-analysis of research conducted 1990–1999*, „Journal of Correctional Education” 55, 2004, nr 2, s. 148–169.

²² D.B. Wilson, C.A. Gallagher, D.L. MacKenzie, *A meta-analysis of corrections-based education, vocation, and work programs for adult offenders*, „Journal of Research in Crime and Delinquency” 37, 2000, nr 4, s. 347–368.

²³ *Ibidem*.

²⁴ D.B. Wilson, *op. cit.*, s. 193–217.

²⁵ A. Gaberle, *Patologia społeczna*, Warszawa 1993.

W tym zakresie Mitchel wraz ze współpracownikami²⁶ przeprowadzili metaanalizę, do której włączono 30 niezależnych studiów ewaluacyjnych poświęconych skuteczności społeczności terapeutycznej w zakładach karnych. Wynik metaanalizy okazał się istotny statystycznie, aczkolwiek niezbyt silny, co oznacza, że uczestnictwo w społeczności terapeutycznej przyczyniało się do redukcji recydywy z 50 do 42%. Podobnie znów Mitchel wraz ze współpracownikami²⁷ poddali metaanalizie 25 programów obejmujących grupowe poradnictwo. Programy te odznaczały się eklektyzmem oraz nie miały spójnego modelu terapeutycznego. Wykazano jednak, że efekt łączny dla wszystkich programów przyczynia się do obniżenia odsetka recydywy z 50 do 40%. Udowodniono przy tym znaczne rozbieżności pomiędzy badaniami — część wskazywała na pozytywny efekt uczestnictwa w poradnictwie, natomiast w części nie zanotowano związku między poradnictwem a późniejszą aktywnością przestępczą. Analiza moderatorów wykazała, że lepiej sprawdzają się programy odznaczające się dłuższym okresem trwania oraz dobrowolnym uczestnictwem.

W zakresie oddziaływań korekcyjnych obecnie przyjmuje się, że dużą skutecznością odznacza się terapia kognitywno-behawioralna (CBT). Terapia ta opiera się na modelu kognitywno-behawioralnym, zgodnie z którym myśli, emocje i zachowania są z sobą ściśle powiązane. W związku z tym zmiana w zakresie jednego komponentu pociąga zmiany w pozostałych. Przykładowo zmiana sposobu myślenia wpływa na sferę emocjonalną oraz sposób zachowania²⁸. W przypadku populacji więziennej terapia kognitywno-behawioralna również znajduje szerokie zastosowanie. Badania empiryczne potwierdzają, że wśród więźniów często występują różnego typu deficyty behawioralne oraz poznawcze (kognitywne), w tym w zakresie podejmowania przemyślanych decyzji, zachowania impulsywne oraz w zakresie kontroli zachowań. Większość programów w zakładach karnych opartych na modelu kognitywno-behawioralnym

²⁶ D.B. Wilson, *op. cit.*, s. 193–217.

²⁷ O. Mitchel, D.B. Wilson, D.L. MacKenzie, *Does incarceration-based drug treatment reduce recidivism? A meta-analysis synthesis of the research*, „Journal of Experimental Criminology” 3, 2007, nr 4, s. 353–375.

²⁸ R. Opora, *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Gdańsk 2009.

zakłada wyrównywanie owych deficytów przez pracę w następujących obszarach: umiejętności poznawcze, umiejętność rozwiązywania problemów interpersonalnych, umiejętności społeczne, restrukturyzacja poznawcza, kontrola gniewu, wnioskowanie moralne, zapobieganie nawrotom choroby, modyfikacje behawioralne.

Szeroki zakres obszarów oddziaływania w ramach programów kognitywno-behawioralnych znajduje odzwierciedlenie w prowadzonych metaanalizach. W części metaanaliz włącza się wszystkie oddziaływania opierające się na jakimkolwiek obszarze terapii kognitywno-behawioralnej, czego przykładem jest metaanaliza Landbergera i Lipseya²⁹, w ramach której wykazano, że jakakolwiek forma terapii kognitywno-behawioralnej adresowana do przestępców młodocianych oraz dorosłych odbywających karę w warunkach wolnościowych oraz izolacyjnych powoduje obniżenie odsetka recydywy z 50 do 40%. Natomiast w przypadku programów kładących nacisk na konkretne kompetencje trenowane w ramach terapii kognitywno-behawioralnej warto przytoczyć metaanalizę Wilsona i współpracowników³⁰, do której włączono programy opierające się na wnioskowaniu moralnym. Uzyskany efekt łączny wskazuje, że w wyniku udziału w terapii odsetek recydywy spadł z 50 do 34%.

Na podstawie wyników poszczególnych badań empirycznych, zwłaszcza prowadzonych w schemacie eksperymentalnym z randomizacją (Randomized Controlled Trial — RCT) oraz wyników uzyskanych na podstawie metaanaliz, powszechnie przyjmuje się, że terapia kognitywno-behawioralna w zakładach karnych odznacza się najwyższą skutecznością. Opierając się na wyśrubowanych wynikach badań metaanalitycznych, został skonstruowany program RNR (Risk-Need-Responsivity), który zyskuje ogromną popularność w obszarze resocjalizacji penitencjarnej.

²⁹ N.A. Landberger, M.W. Lipsey, *The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta-analysis of factors associated with effective treatment*, „Journal of Experimental Criminology” 1, 2005, nr 4, s. 451–476.

³⁰ D.B. Wilson, *op. cit.*, s. 193–217.

3. Model RNR (Risk-Need-Responsivity) w resocjalizacji penitencjarnej

W 1990 roku Andrews, Bonta i Hoge zaproponowali trzy ogólne zasady skutecznej resocjalizacji, a mianowicie: zasadę ryzyka (*risk principle*), zasadę potrzeb (*need principle*) oraz zasadę reaktywności/responsywności (*responsivity principle*)³¹. Model RNR został zaprojektowany w duchu What Works, co oznacza, że każda z przedstawionych zasad została sformułowana na podstawie wyników badań empirycznych, przy czym kierowano się regułą optymalizacji skuteczności oddziaływań.

Pierwsza z zasad zakłada, że określone czynniki ryzyka wpływają na aktywność przestępczą człowieka. W związku z tym zadaniem resocjalizacji jest eliminacja czynników ryzyka. Jednak biorąc pod uwagę całościowe występowanie czynników ryzyka, można je podzielić na czynniki statyczne, do których zalicza się długość wyroku, wiek, uprzednie leczenie psychiatryczne oraz czynniki dynamiczne obejmujące wykształcenie, uzależnienie, jakość relacji rodzinnych, kompetencje społeczne, postawy. Zgodnie z pragmatycznymi przesłankami ruchu What Works czynniki statyczne znajdują się poza zasięgiem oddziaływań resocjalizacyjnych. Nacisk powinien być położony na dynamiczne czynniki ryzyka recydywy, które będą podlegały modyfikacji w trakcie resocjalizacji. Wówczas mowa jest o potrzebach odbiorcy wpływu, czyli znalezieniu takiej konfiguracji dynamicznych czynników ryzyka, które w najwyższym stopniu przyczyniają się do ponownego popełnienia przestępstwa i podjęcia w tym kierunku działań korekcyjnych. Dla podkreślenia ich dwuznacznego charakteru, czyli jako czynników ryzyka i obiektów poddawanych korekcji, mówi się o szacowaniu i zarządzaniu ryzykiem/potrzebami (*risk/need assesment*)³². Natomiast zasada reaktywności obejmuje wybór najbardziej skutecznego oddziaływania resocjalizacyjnego. Wyodrębnić można ogólną zasadę reaktywności (*general responsivity principle*), zgodnie z którą możliwe jest wytypowanie modelu terapeutycznego, który najmocniej koreluje z brakiem recydywy. W tym przypadku Andrews i Bonta powołują się na liczne wyniki metaanaliz, wskazując, że zgodnie z ogólną zasadą

³¹ D.A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal Conduct*, London-New York 2015.

³² M. Sztuka, *op. cit.*

reaktywności oddziaływania w zakładach karnych powinny opierać się na podejściu poznawczo-behawioralnym. Z kolei zasada specyficznej reaktywności (*specific responsivity principle*) wskazuje, że oddziaływanie powinno być dobrane do indywidualnych potrzeb i możliwości więźnia, w tym uwzględniać jego interpersonalną wrażliwość, poziom lęku, inteligencję werbalną, dojrzałość poznawczą³³, jak również pewne cechy jednostki, w tym wiek, płeć, status etniczny i kulturowy, silne strony, wsparcie środowiskowe czy zaburzenia psychiczne. Należy także uwzględnić nadrzędne reguły (*overarching principles*), które niejako są punktem wyjścia wdrożenia oddziaływań resocjalizacyjnych. Do reguł nadrzędnych należy zaliczyć poszanowanie osoby skazanej, z uwzględnieniem jej autonomii osobistej. Ważne jest też oparcie programu korekcyjnego na ugruntowanej empirycznie bazie teoretycznej oraz uwzględnienie zasad RNR przez służby oraz agencje odpowiedzialne za kontrolę przestępczości³⁴.

Wdrożenie modelu RNR do praktyki penitencjarnej wymaga dostarczenia narzędzia diagnostycznego, dzięki któremu możliwy jest pomiar czynników ryzyka oraz potrzeb danej jednostki, a co się z tym wiąże — narzędzie takie powinno mieć zastosowanie w pomiarze postępów procesu resocjalizacji. Najbardziej rozpowszechnionym narzędziem tego typu jest LSI-R (The Level of Service Inventory-Revised) autorstwa Andrews i Bonta. Narzędzie to jest w pełni zgodne z modelem RNR, a w jego skład wchodzi skale mierzące dynamiczne czynniki ryzyka oraz potrzeby jednostki, które obejmują kryminogenne czynniki ryzyka. Narzędzie składa się z 54 „itemów” odpowiadających poszczególnym czynnikom ryzyka, które rozlokowane są w 10 podskalach: przestępcza przeszłość, nauka/zatrudnienie, finanse, sytuacja rodzinna, miejsce zamieszkania, wolny czas/rekreacja, kręgi towarzyskie, alkohol/narkotyki, stan emocjonalny i orientacje wartościujące³⁵. Na podstawie badań ewaluacyjnych wykazano, że narzędzie to cechuje się bardzo dobrymi właściwościami w zakresie prognozowania recydywy³⁶.

³³ D.A. Andrews, J. Bonta, *op. cit.*

³⁴ M. Sztuka, *op. cit.*

³⁵ *Ibidem*, s. 239.

³⁶ D.A. Andrews, J. Bonta, *op. cit.*

Podsumowanie

W latach siedemdziesiątych XX wieku resocjalizacja penitencjarna została poddana intensywnej krytyce; zmiennym w tym kontekście jest zwłaszcza raport Roberta Martinsona, który analizując skuteczność 231 programów korekcyjnych w Stanach Zjednoczonych, stwierdził, że nic nie działa (*nothing works*). Obserwacja ta była impulsem do poszukiwania skutecznych form resocjalizacji, które poczyniono w duchu *What Works*. Głównym postulatem tego ruchu jest wykorzystanie wiedzy naukowej w zakresie szacowania powtórnej przestępczości. Najpełniej postulat ten został spełniony w ramach Evidence-Based Practice, czyli praktyki opartej na dowodach naukowych, która w odniesieniu do resocjalizacji otrzymała brzmienie Evidence-Based Corrections. Głównym jej celem jest pozyskanie dowodów empirycznych o skutecznych oddziaływaniach resocjalizacyjnych, pochodzących z wielu niezależnych źródeł i przełożeniu owych dowodów na język praktyki. W tym celu prowadzone są przeglądy systematyczne, na podstawie których przeprowadza się metaanalizy. Na skutek licznych badań metaanalitycznych wypracowano przesłanki skutecznej resocjalizacji. Znalazły one praktyczne odzwierciedlenie w modelu RNR, który odznacza się wysoką skutecznością w zakresie prognozowania recydywy.

Model ten jednak spotyka się z krytyką niektórych środowisk odpowiedzialnych za kontrolę przestępczości. Z jednej strony pewną nieufność wzbudza próba stworzenia kompletnego wykazu czynników ryzyka. Takie próby podejmowano już w ramach kryminologii, co nie przyniosło zadowalających efektów. Przykładem jest „konceptcja przestępczego rdzenia osobowości”³⁷, w której ambicją było również stworzenie indeksu cech odpowiedzialnych za przestępstwo. Z czasem jednak indeks ten rozrósł się do niebotycznych rozmiarów, stając się jednocześnie nieoperatywnym w praktyce. Z drugiej strony krytyka modelu RNR sprowadza się do celu oddziaływania resocjalizacyjnego, którym jest zabezpieczenie jednostki przed ponownym popełnieniem przestępstwa. Na gruncie polskim na aspekt poprawy jurydycznej uwagę zwrócił Machel, wskazując, że jest to cel minimum. Natomiast oddziaływanie resocjalizacyjne powinno obej-

³⁷ K. Biel, *Przestępczość dziewcząt. Rodzaje i uwarunkowania*, Kraków 2008.

mować większy zakres funkcjonowania człowieka, tak aby po opuszczeniu zakładu karnego mógł poprawnie partycypować w społeczeństwie w ramach szerszego systemu aksjonormatywnego, co jest związane z celem maksimum w resocjalizacji³⁸.

Bibliografia

- Andrews D.A., Bonta J., *The Psychology of Criminal Conduct*, London-New York 2015.
- Biel K., *Przestępczość dziewcząt. Rodzaje i uwarunkowania*, Kraków 2008.
- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk 2007.
- Borenstein M., Hedges L.V., Higgins J.P., Rothstein H.R., *Introduction to Meta-Analysis*, New York 2009.
- Chappell C.A., *Post-secondary correctional education and recidivism: A meta-analysis of research conducted 1990–1999*, „Journal of Correctional Education” 55, 2004, nr 2, s. 148–169.
- Cohen S., *Folk Devils and Moral Panic. The Creation of the Mods and Rockers*, London-New York 2002.
- Gaberle A., *Patologia społeczna*, Warszawa 1993.
- Garland D., *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*, Chicago 2001.
- Haidich A.B., *Meta-analysis in Medical Research*, „Hippokratia” 2010, nr 14, s. 29–37. <https://campbellcollaboration.org>.
<https://www.cochrane.org>.
- Landberger N.A., Lipsey M.W., *The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta-analysis of factors associated with effective treatment*, „Journal of Experimental Criminology” 1, 2005, nr 4, s. 451–476.
- Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003.
- MacKenzie D.L., *What Works in Corrections. Reducing the Criminal Activities of Offenders and Delinquents*, New York 2006.
- Martinson R., *What works? Questions and answers about prison reform*, „The Public Interest” 1974, nr 35, s. 22–54.
- Matera J., Czapska J., *Zarys metody przeglądu systematycznego w naukach społecznych*, Warszawa 2014.
- Mitchel O., Wilson D.B., MacKenzie D.L., *Does incarceration-based drug treatment reduce recidivism? A meta-analysis synthesis of the research*, „Journal of Experimental Criminology” 3, 2007, nr 4, s. 353–375.
- Opora R., *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Gdańsk 2009.

³⁸ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003.

- Powrotność do przestępstwa w latach 2009–2015*, Warszawa 2017, <https://isws.ms.gov.pl> › publikacje.
- Sztuka M., *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Kraków 2013.
- Weisburg D., Farrington D.P., Gill C., *Introduction: What works in crime prevention?*, [w:] *What Works in Crime Prevention and Rehabilitation*, red. D. Weisburg, D.P. Farrington, C. Gill, New York 2016, s. 1–13.
- Wilson D.B., *Correctional programs*, [w:] *What Works in Crime Prevention and Rehabilitation*, red. D. Weisburg, D.P. Farrington, C. Gill, New York 2016, s. 193–217.
- Wilson D.B., Gallagher C.A., MacKenzie D.L., *A meta-analysis of corrections-based education, vocation, and work programs for adult offenders*, „Journal of Research in Crime and Delinquency” 37, 2000, nr 4, s. 347–368.

Recidivism risk assessment in the context of Evidence-Based Practice

Summary

The aim of this paper is to present the effectiveness of correctional programmes, which were made in the context of what works. The usage of scientific knowledge in the field of recidivism assessment is the main postulate of the what works movement. Based on scientific evidence, the R-N-R (Risk-Need-Responsivity) programme was constructed.

Keywords: evidence-based practice, recidivism, risk/need assessment.